

GÜNÜN SÖHBƏTİ

Təbiət Xəzərin harayına yetişir

Bir il əvvəl Xəzərin şimal hissəsində, xüsusilə Qazaxıstan sahillərində dəniz yüz metrlerle geri çəkilməmişdi. Ölkəmizin ərazisində də dənizin Bakı və Abşeron sahillərində 15-20 metrdən çox geri çəkildiyi müşahidə edilib. Hətta Bakı buxtasında ada da əmələ gəlib.

Artıq 2024-cü ildən vəziyyət dəyişməyə başlayıb. Xüsusilə sel və daşqınlar səbəbindən Xəzər geri qayıtmağa başlayıb. Bu, dənizin səviyyəsinin qalxmasının əlamətləridir. Bu barədə AMEA Coğrafiya İnstitutunun ekoloji coğrafiya şöbəsinin elmi işçisi Gülxar Rzayeva ilə söhbət etdik.

– Xəzər dənizində suyun səviyyəsinin artıb-azalması hövzəyə daxil olan və oradan ayrılan su balansından asılıdır. 2023-cü ilədək su balansının pozulmasına nə səbəb olmuşdur?

– Bu ilk növbədə iqlim dəyişikliyi ilə bağlıdır: havanın temperaturunun artması, yağıntılardan və çay axınlarının azalması. Hər 3 amil ötən ilədək Xəzər dənizinin səviyyəsinin aşağı düşməsinə əsas rol oynayıb. Məsələn, havanın temperaturunun artması onun səthindən buxarlanmanı artırır. Digər tərəfdən dənizin suyunun bir hissəsi Türkmənistan ərazisində yerləşən Qara-Boğaz-Göl körfəzinə axıdılır. Körfəzdə suyun buxarlanması daha çoxdur. 2023-cü ildə havanın quraq keçməsi suyun dəniz səthindən illik yağıntının miqdarından çox buxarlanmasına səbəb olub.

İkincisi, Xəzər dənizinə su axını da azalıb. Dənizə 130-a yaxın çay axır, onlardan ən böyüyü Volqa və Uraldır. Bu çaylar dənizə illik axının əsas hissəsini

kritik dərəcədə aşağı su səviyyəsi müşahidə edilib. O, Baltik sisteminə görə 52-53 metrdən 49,92 metrə enib. Nəticədə su anbarlarından Xəzər dənizinə axıdılan suyun azalmasına səbəb olub.

– Ölkəmizdə Xəzər dənizi hövzəsinə axan ən böyük çay Kürdür. Bundan başqa, dənizə irili-xırdalı onlarca çay axır. Bu çaylarda sululuq necə dəyişir?

– Kürün bir çox qolları Türkiyə, Ermənistan və Gürcüstandan qidalanır və üzərlərində su anbarları tikilib (Kürün üstündə təkcə respublikamızda 5-6 nəhəng su anbarı inşa edilib, əkin sahələrinə çoxsayda kanallar çəkilib. Bu çay qolları ilə birlikdə həm də Azərbaycanda şirin suyun əsas təchizatçısıdır. Onlardan səmərəsiz istifadə isə Kürün aşağı axınında suyun azalmasına, dayazlaşmasına gətirib çıxarır. Aşağı axarlarda Kür çayının səviyyəsi o qədər aşağı düşür ki, çayda şirin su ehtiyatı tükənir və Xəzərdən çaya axan duzlu su bu ərazilərdə içməli su problemi yaradır. Ümumiyyətlə, bu məsələ 10 ildən çoxdur ki, aktuallaşıb. Təbii ki, Kür çayının qurumasında təbiətin də bilavasitə rolu

məhsuldar işləməsinə də şərait yaradıb. Bir müddət bundan öncə əkin sahələrinin suvarılmasında çətinliklər varda, artıq bu problem də həllini tapıb.

Yağıntılar isə davam edir. Deməli, yaxın günlərdə Kür çayında suyun səviyyəsi aşağı düşməyəcək və Xəzər dənizinə tökülən suyun həcmi də artacaq.

Bundan başqa, Azərbaycan ərazisindən Xəzər dənizinə tökülən çaylarda da sululuq artıb. Məsələn, 2024-cü ilin iyun ayında yağın intensiv leysan xarakterli yağışlar nəticəsində Böyük və Kiçik Qafqaz, Lənkəran-Astara bölgəsinin ərazisindən axan çaylardan qısamüddətli daşqın və sel keçib. İyun ayında 47 sel hadisəsi qeydə alınıb.

– Bu il Rusiya və Qazaxıstan ərazisindən Xəzərə axan çaylarda da bol sululuq müşahidə olunur. Hidroloji dəyişikliklər Xəzər dənizində suyun səviyyəsinin artmasına təsir edibmi?

– Eyni vəziyyət Rusiya və Qazaxıstanda da mövcuddur. Ural çayı boyunca aprel-may aylarında sel sularının güclü axını olub. Dənizə həm Ural çayının dolu yatağı, həm də əlavə olaraq tikilmiş kanallar vasitəsilə bol daşqın suyu daxil olub. Ural çayı vasitəsilə Xəzər dənizinə təxminən 7,4 milyard kubmetr su daxil olub. Daşqın suyunu dənizə yönəltmək üçün əlavə kanallardan istifadə edilib. Bu kanallar vasitəsilə Xəzərə 350 milyon kubmetr su daxil olub. Hidroloji

təmin edir. Volqa çayının illik axını 2021 və 2022-ci illərdə orta uzunmüddətli göstəricidən xeyli aşağı olub. 250 kubkilometr qarşı müvafiq olaraq cəmi 216 və 215 kubkilometr təşkil edib. 2023-cü ildə bu göstərici daha aşağı idi. Deməli, təkcə Volqadan Xəzərə hər il 30-35 kubkilometr az su daxil olur. Bu böyüklükdə kəsiri doldurmaq ya real deyil, ya da onu doldurmaq üsulları çox səmərəsizdir. Bu, çoxlu mənfi nəticələr yaradır. Onlarca kubkilometr suyun müntəzəm olaraq dənizə daxil olmaması dənizin həcmi azaldır, yəni səviyyəsinin düşməsinə səbəb olur.

Eyni vəziyyət Ural çayında da müşahidə olunur. Bu çayın hövzəsində sulu illərin az olması səbəbindən su axını az olub. Başqa bir səbəb isə çayların üzərində tikilən su anbarlarıdır. Uralın yuxarı axarında 300-ə yaxın, Volqada isə 11 su anbarı var. Bu anbarlarda hər il suyun səviyyəsi aşağı düşür. Məsələn, 2021-ci ilin payızında Kuybişev su anbarında

danılmazdır. Ötən ilədək yağış suyu və qar azaldığından, ekoloji tarazlıq pozulub. Bu səbəblərdən bəzən Kür çayı Xəzər dənizinə çatmır.

– 2024-cü ildən ölkəmizin ərazisində mürəkkəb sinoptik şərait müşahidə olunur. Dağlıq və dağətəyi rayonlarda qısamüddətli leysan xarakterli yağışlar yağır və tez-tez təkrarlanır. İntensiv yağışların çaylarda sululuğa təsiri barədə məlumat verərdiniz?

– Son aylar ötən ildən fərqli olaraq Kür çayında suyun səviyyəsi qalxıb. Bu, havaların qeyri-sabit keçməsi, fasiləsiz yağın yağıntılarla bağlıdır. Bununla yanaşı, çayın axını da xeyli sürətlənib. Bir müddət əvvəl su azlığı zamanı əmələ gələn kiçik adalar yoxa çıxıb. Xüsusilə bu, çayın Salyan, Neftçala rayonu ərazisindən keçən hissəsində daha çox müşahidə olunur. Belə ki, bu günə kimi Kürdə suyun səviyyəsi 1–1,5 metr qalxıb. Su səviyyəsinin artımı Kür boyu quraşdırılmış su nasos stansiyalarının

dəyişikliklər Xəzər dənizində suyun səviyyəsinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artmasına səbəb olub. Xəzər dənizinin şimal-şərq hissəsində (Atırau vilayəti, Qazaxıstan) suyun səviyyəsi isə 119 santimetr artıb. Qazaxıstanın Aktau şəhərində isə dəniz səviyyəsinin 10-15 santimetr qalxdığı bildirilir.

Xəzər dənizi hövzəsinin əsas çayı Volqada da suyun səviyyəsində artım müşahidə olunur. Hazırda Volqoqrad və Həştərxan vilayətlərində Volqada suyun səviyyəsi Voljskaya Su Elektrik Stansiyasından atılan sular səbəbindən yarım metr qalxıb. Rusiyanın Hidrometeorologiya Mərkəzinin məlumatına görə, ümumilikdə Aşağı Volqada suyun səviyyəsində 21-64 sm artım müşahidə olunur.

Bəzi skeptiklər artımın sadəcə güclü küləklərin yaratdığı müvəqqəti təsir olduğunu iddia etsə də, ekspertlər daha əhəmiyyətli tendensiya görürlər. Hələlik bu artım Xəzərin Azərbaycan sahillərində o qədər hiss olunmur, amma tezliklə vəziyyət yaxşılaşmağa doğru dəyişəcək.

Beləliklə, Xəzər dənizinin səviyyəsinin yüksəlməsi region üçün çox önəmlidir. Dünyanın ən böyük qapalı daxili su hövzəsi kimi onun normal həyat fəaliyyətinin bərpası üçün ətrafdakı ekosistemlər və sahilələri dövlətlərin iqtisadiyyatları üçün çox vacibdir. Bu yaxınlarda yağın yağışlar və çay axınlarının sonrakı artımı müsbət dönüş nöqtəsi ola bilər.

Bəli, ana təbiət göylərdən yerə yağışlar yağdırmaqla öz gözəl övladı – Xəzərin harayına yetişsək onu kiçilib məhv olmaqdan xilas edirik!